

«Enhver Læges første Pligt er at være menneskekjærlig...» – medisinsk etikk for 100 år siden

I 1901 gav den russiske legen V.V. Veresajev ut boken *Zapiski vratsja* som kom ut året etter i norsk oversettelse under tittelen *En Læges Bekjendelser*. Boken behandler en rekke etiske spørsmål innen medisinen og retter et kritisk lys på flere sider ved medisinsk praksis. Artikkelen bringer sitater fra boken og kommentarer til disse.

Filolog, lege og forfatter

For 100 år siden, i 1901, gav den russiske legen Vikentij Vikentivitsj Veresajev (1867–1945) ut boken *Zapiski vratsja* (En leges opptegnelser) som føljetong i et tidskrift. Boken vakte stor oppsikt, også internasjonalt. En norsk oversettelse kom ut året etter. Det er en bok på 311 sider i lite format med tittelen *En Læges Bekjendelser* (1). Boken finnes på Nasjonalbiblioteket i Rana (fig 1).

Boken handler om de anfektelser og samvittighetskvaler forfatteren har hatt som medisinstudent og lege, om misforholdet mellom medisinske idealer og den praksis som drives i virkeligheten. Veresajev understreker i forordet til førsteutgaven av boken at han fremfor alt har lagt vekt på åpenhet og sannhet. Han er klar over at han da kan komme til å ødelegge det vakre bildet kolleger og folk flest har av profesjonen. Derfor har han som epigraf brukt en russisk oversettelse av denne dialogen fra Ibsens *Gengangere* (2):

Pastor Manders. Er der ikke en røst i Deres morshjerte som forbyr Dem å nedbryte Deres sønns idealer?

Fru Alving. Ja men sannheten da?

Pastor Manders. Ja men idealene da?

Fru Alving. Å – idealer, idealer!

Veresajev (fig 2) ble født i 1867 i Tula, der faren var lege (3). Byen ligger 15 mil sør for Moskva. I 1884 begynte Veresajev å studere ved det historisk-filosofiske fakultet ved universitetet i St. Petersburg. Han avsluttet studiene der i 1888, begynte deretter straks på medisinstudiet ved universitetet i Derpt (Tartu) i Estland og tok medisinsk embets-eksamen i 1894. Han arbeidet som privatpraktiserende lege noen år. Han ble avsatt som sykehuslege og forvist fra St. Peters-

Per Joachim Lund

perjoachim.lund@c2i.net

Daas gate 11

0259 Oslo

Lund PJ.

The first duty of every doctor is to be humane: medical ethics a hundred years ago.

Tidsskr Nor Lægeforen 2001; 121: 3584–7.

In 1901 the Russian physician V.V. Veresajev published his book *Zapiski vratsja* (A doctor's notes). A Norwegian translation was out the next year. The book treats ethical problems in medicine and is critical of several aspects of medical practice. The article contains passages from the book, with comments.

burg fordi han hadde deltatt i en radikal ungdomsbevegelse. Etter at han var mobilisert som lege i den russisk-japanske krig i 1904–05 drev han ingen legevirkosomhet. Veresajev fikk utgitt sine første noveller allerede i studietiden og ble etter hvert forfatter på heltid. Hans egentlige etternavn var Smidovitsj, men han brukte forfatterpseudonymet Veresajev i hele sin litterære virksomhet. Han har en stor produksjon, og mange av hans verker bygger på hans erfaringer som lege. Han skrev realistiske skildringer av de sosiale forhold på landsbygden. Han sluttet seg til kretsen rundt Maksim Gorkij, nærmet seg marxismen og støttet revolusjonen i 1917. Etter revolusjonen skrev han et par romaner der han objektivt beskriver den radikale intelligentsiaens problemer med regimets terror og tvangskollektivisering (4). For dette ble han mildt refset av rådende litteraturkritikere som mente at han ikke helt hadde forstått den nye tid. Han var likevel svært populær i sitt hjemland og fikk flere hedersbevisninger, men nesten ingen av hans skjønnlitterære verker er oversatt til vestlige språk. De siste årene av sitt liv skrev han biografier om russiske diktere og oversatte antikk diktning (Homer, Sappho, Arkhilokhos). Veresajev døde i 1945 (2).

«...som ikke har Helbredelse til Hensigt...»

Veresajev skriver om de etiske problemer han har møtt, helt fra studietiden av. «...paa alvorlig Syge, der er særdeles værdifulde som Undervisningsmateriale, virker enhver Undersøgelse, som ikke har Helbredelse til Hensigt, yderst nedtrykkende. ...De samme Regler foreskriver ogsaa, at de efter Døden skal være Gjenstand for Obduktion. Den Smerte, som derved tilføies de Efterladte, kan ofte være større end Smerten ved deres Kjæres Død.»

Studenten Veresajev blir fort desillusjonert. Han er til stede ved en operasjon som ender fatalt, der patologen unnskylder den inkompetente operatør med at det hele var et hendelig uhell. Veresajev føler det som om han er havnet i et presteskap av innviede som blir satt inn i begivenhetenes hemmelighetsfulle sider. «Ved Siden af den saa høit roste medicinske Videnskab, som læger og vækker nyt Liv, opdagede jeg en anden, afmægtig Lære, der gjorde sig til af at kunne beherske Sygdomme, som den selv ikke forstod at bestemme Arten af, mens den kunde bestemme Sygdomme, som den ikke var i Stand til at helbrede.»

Veresajev kommer inn på eksamensordningen. «I Stedet for de faktiske Kundskaber, som enhver Læge maa have, forlanger man ved Eksamen en ufattelig Blanding, som man siden ikke kan beholde.» I sin dagbok skriver han: «Jeg tok eksamen som en av de beste, men med hvilke mikroskopiske kunnskaper går jeg ikke ut i livet! Og hvilke uvitende kvakksalvere sender ikke universitetet ut under betegnelsen leger!» (5).

«...en uhyre Strøm, saa det gik rundt for ens Øine»

Veresajev åpner privatpraksis. «Karakteristisk for Begynderen var ogsaa den Omstændighed, at jeg havde fæstet mig ved den sjældneste af alle Sygdomme, som kunde forudsættes. Tarmkolik ansaa jeg for begyndende Bughindbetændelse, Hæmorrhoider for Kræft i Endetarmen og saa videre. Med de almindelige Sygdomme var jeg endnu meget lidet bekjendt.»

Det er utrolig å lese om hvordan en lege allerede for 100 år siden følte seg maktesløs

overfor flodbølgen av nye midler og metoder. Veresajev forteller med smerte hvordan han på grunnlag av et kongressreferat behandlet med fatal utgang en pasient med krupøs pneumoni med digitalis i doser ti ganger større enn vanlig. «Jeg besluttet for Fremtiden hos Patienterne kun at anvende Midler, der allerede var tilstrækkelig prøvede og var utvilsomme i sin Virkning. Jo mere jeg blev bekjendt med den medicinske Tidsskriftsliteratur, desto fastere ble jeg i denne min Beslutning. Hvert Nummer af et medicinsk Tidsskrift indeholdt Meddelelser om hele Dusin af nye Lægemedler, og saaledes gik der Uge efter Uge, Maaned efter Maaned. Det var som en uhyre Strøm, saa det gik rundt for ens Øine: nye Midler, nye Doser, nye Metoder og Maader at anvende dem paa, nye Operationer og dessuden – mange hundrede Menneskers ødelagte Helse og Liv. Enkelte af de anbefalede Midler traadte som Skumbløer op af Strømmen og sprak igjen, efter at de kun havde krævet forholdsvis faa Menneskeliv til Offer.» Veresajev nevner flere eksempler, bl.a. innsprøytning av kreosot i lungene ved tuberkulose, og total tyreoidectomi ved struma.

Han fortsetter: «Med Bakteriologiens Grundlæggelse avsluttedes den store Epoke med betydelige Opdagelser paa Medicinens Omraade, og der er indtraadt en midlertidig Stilstand. Og som altid hæver i slige Tider Uvidenskabeligheden sit Hoved, og Praksis oversvømmes af et helt Hav af alle mulige Midler. Uafsladelig bringes stadig nye kemiske Stoffe i Forslag. ...Patienterne indsprøites de allermangfoldigste Vacciner, Ekstrakter af alle tænkelige Dyrorganer. De forskjelligste Operationer opfindes, blodige og ublodige. Muligens bliver der til overs for os fra denne Hvirvelstorm af nye Behandlingsmaader en Mængde værdifulde Midler, men Forfærdelse griber en, naar man betænker for hvilken Pris Vindingen kjøbes, og dyb Smerte føler man i sit inderste Hjerter for de Syge, der, ligesom Møllet til Lyset, ofte mod Lægens Overbevisning søger hen imod denne Hvirvelstorm.»

«...som synes at have glemt at der er Forskjel paa Mennesker og Marsvin»

Veresajev kommer med en rekke groteske og detaljerte eksempler på forsøk med mennesker, og han holder seg først til kjønnsykdommene. «De veneriske Sygdomme er som bekjendt en Særegenhet for Mennesket, og ingen af dem kan overføres paa Dyr. Derfor kan mange Problemer som paa Medicinens øvrige Omraader kan løses ved Indpodning paa Dyr, i Venerologien kun løses ved Forsøg paa Mennesker. Og Venerologene lader sig da heller ikke afskrække derfra. Ethvert Fremskridt i deres Videnskab er bogstavelig talt plettet med en Forbrydelse.» Albert Neisser (1855–1916) som oppdaget gonokokken, avstod fra forsøk på mennesker, men hans etterfølger fikk sin assistent til å pode gonokokker på en paralytisk pleiepa-

Figur 1 Tittelsiden på Veresajevs bok (1)

sient. Innpodningen virket, men fordi sekresjonen fra urethra var skuffende liten, gav man pasienten en halv liter øl, med slående resultat. Dr. Ernest Bumm som hadde klart å dyrke gonokokker på en næringsagar, podet sin kultur på fire slagpasienter og en åndssvak og fremkalte uretritt. Et annet forsøk var innpodning på 14 dødssyke tuberkulosepasienter. Liknende, enda mer rystende, forsøk ble gjort med syfilis. Det var usikkert om sekundær syfilis var smittomt, og det

Figur 2 Vikentij Veresajev (3)

ble gjort mange podningsforsøk med materiale fra syfilitiske kondylomer. For å gi forsøkene størst mulig beviskraft, ble flere av dem gjort på mindreårige før seksuell debut. Det ble nokså snart klart at sekundær syfilis virkelig var smittomt, men likevel fortsatte forsøkene, og forsøkspersonene var pasienter på fattighospitalene, åndssvake, fengselsfanger, prostituerte og soldater. Den irske legen William Wallace gjorde en rekke forsøk og offentliggjorde sine resultater i 1851. Veresajev refererer: «Den under Nr.Pr. 1396 forpleiede 12 aarige Gut Durst har i flere Aar lidt af en tinea favosa capitis. Forøvrigt er han ganske frisk, han har intet Udslet og lider ikke af skrofuløs Indvirkning. Da han paa Grund af sin Sygdom var nødt til at opholde sig flere Maaneder paa Kliniken og ikke tidligere var syfilitisk, var han et godt egnet Individ for en Indpodning. Denne blev foretagen 6. August. Paa Forsiden af hans høire Laar blev der bibragt ham et Saar, i hvilket Materie fra en Syfilitikers Kondylom blev indført. Materien blev dels med en Pinset ført ned i selve Saaret, dels med et Charpi, som var gjennemblødt med Materie, gnedet over Saaret og derpaa fastbundet. I Begyndelsen af Oktober traadte det for Syphilis karakteristiske Udslet frem.» Wallace viste sine pasienter til en rekke innenlandske og utenlandske kolleger, og «enstemmig bekræftede alle Diagnosenes Rigtighet og tilbød sig at være Vidner til det Resultat, jeg havde opnaaet ved mine Forsøg».

Veresajev omtaler også liknende forsøk fra andre områder av medisinen. Han kunne nevnt vår berømte Gerhard Henrik Armauer Hansen (1841–1912) som i 1880 ble fradømt sin stilling for å ha stukket en stjernål i conjunctiva på en kvinnelig leprapasient for å finne ut om lepra kunne overføres ved inkulasjon (6).

Veresajev presiserer at det bare er et fåtall leger som opptrer slik, men han skriver: «Hvad der imidlertid utvilsomt fremgaar af de anførte Forsøg, er den skammelige Lige-gyldighed, hvormed de skildrede Raaheder bliver modtagne inden Lægeverdenen i Almindelighed. ...Med hævet Hoved skrider disse eiendommelige Videnskabens Tjenere frem; de møder ingen synderlig Modstand hverken hos Kolleger eller i den videnskabelige Presse. ...Samfundet maa selv gribe til Forholdsregler for at beskytte sine Medlemmer mot fanatiske Videnskabsmænd, som synes at have glemt at der er Forskjel paa Mennesker og Marsvin.»

«Lægen maa være en Gud...»

Veresajev skriver om folks ambivalente forhold til legene. «Menneskene har for det meste ikke den fjerneste Forestilling om, hvad der gaar for sig i hans Legeme, eller om Lægevidenskabens Evne og Midler. Det er Kilden til de fleste Misforstaaelser, Aarsagen saavel til den blinde Tro paa Videnskabens Almagt som til den ligesaa blinde Mistro. ... Lægen maa være en Gud, som ikke

ligger under for nogen Vildfarelse, som ikke føler Tvil, for hvem alt er klart, og som er almægtig. Og ve ham, om han ikke er det, om han har taget Feil, selv om denne Feiltagelse ikke var til at undgaa.» Han kritiserer leger som satser på hurtig symptomlindring fremfor langvarig, mer kausal behandling. «De værste i saa Maade er de saakaldte høierestaaende Personer – utaalmodige, forvante Mennesker, som skyder Skylden paa Lægen, naar selv den ubetydeligste Lidelse ikke straks fjernes.»

«I Begyndelsen var jeg saa naiv og ungdommelig-ærlig, at jeg paa Patientens haardnakkede Forlangende fortalte Sandheden. Men lidt efter lidt forstod jeg, at naar Patienten vil høre Sandheden og forsikrer, at han ikke frygter Døden, saa mener han blot: Er der ikke lenger Haab, saa lyv bare saa grundig, at jeg ikke et Øieblik tviler paa hvad De sier!»

«Lægevidenskabens hjælper kun de Rige...»

«Medicinen er den Videnskab, som sætter os istand til at helbrede syge Mennesker. ... Men i det praktiske Liv blev det til, at Medicinen var den Videnskab, som gjorde os istand til at helbrede de rige og uafhængige Mennesker...

En Vaskekone kommer til mig med et Udslet paa sin Haand, en Arbeidsvognmand med et Broktilfælde, en Spindierarbeider med begyndende Tæring. Jeg foreskriver dem Salve, Brokbind og Pulver og siger dem, skamfuld over den Komædie jeg spiller, at Hovedbetingelsen for Helbredelse er at Vaskekonen ikke bliver vaad paa Hænderne, Vognmanden ikke tager tunge Løft, Spindersken undgaar støvede Lokaler. Jeg faar et dybt Suk til Svar, de takker mig for Salven og Pulveret og erklærer at de ikke kan opgive sit Arbeide, da de er nødt til at spise og drikke...

Lægen – hvis han er en virkelig Læge og ikke blot en Embedsmand i Medicinalvæsenet – maa fremfor alt arbeide for at bedre de Forholde, som gjør hans Virksomhed frugtesløs, han maa i Ordets videste Betydning være en offentlig virksom Personlighed, han maa ikke blot pege paa Skaden, men kjæmpe mod den og pege paa de Midler, hvorved hans Anvisninger kan efterkommes.»

«Enhver Læges første Pligt...»

I den russiske legelov og den russiske straffelov het det: «Enhver Læges første Pligt er at være menneskekjærlig og i ethvert Tilfælde bedredt til at yde Folk av enhver Stand, naar de er angrebne af Sygdomme, virksom Hjælp. ... Den, som uden en særlig, lovlig Forhindring undlader dette, straffes for en saadan Efterladenhet og Ringæagt for den lidende Menneskehed med Bøder paa ikke

Figur 3 Artikkel i Nordlys 22. januar 1903 (10)

over hundre Ruble og Arrest fra syv Dage til tre Maaneder.»

Veresajev reagerer på at det pålegges noen, og da bare legene, en juridisk forpliktelse til å være menneskekjærlig. Han spør om menneskelig lidelse bare innskrenker seg til plutselig sykdom og sier provokatorisk at like logisk kan bakeren være skyldig når et menneske styrter om død av sult utenfor hans butikkvindu og huseieren når uteliggeren fryser i hjel. I tråd med sin sosiale innstilling krever han at samfunnet i sin helhet organiserer hjelp og omsorg for dem som er syke, dem som sulter og dem som fryser. «Den eneste Udvei ligger i Bevidstheden om, at vi kun er en Brøkdell av et uhyre, udelelig Hele, og at vi kun i dette Heles Skjæbne og Fremgang kan se vor egen personlige Skjæbne og Fremgang.»

Virkningshistorie

Det faller i øynene hvor internasjonal medisinen allerede den gang var. Veresajev henter sitt stoff fra medisinske tidsskrifter over hele verden. Men den etablerte medisinske presse mottok boken med forargelse.

Angrepene mot boken fra medisinsk hold antok ulike, lett gjenkjennelige, former. Professor i psykiatri Sikovskij prøvde å psykologisere forfatteren. Han betegner forfatteren som et vaklende, tvilende, klagende og kraftløst menneske og skriver: «Etter vår mening er det ikke noe grunnlag for polemikk med kunstneren. Veresajev har ikke fremstilt medisinen, men et menneske som har oppfattet medisinen meget spesielt og som ikke mindre spesielt har reflektert den i sin ensidige sjel.» Sikovskij blir rost av en annen professor fordi han «har klart å løse denne sfinksens gåte som i to år har ligget som et mareritt over vår litteratur». Ifølge Veresajevs biograf prøvde andre lærde menn ved hjelp av uredlige eksempler å påvise usannheter i boken. Atter andre brukte skjellsord. Veresajev ble kalt «villmann»,

«baktaler», «ignorant», «insinuant», «degenerert person», «en nydelig nellik som bringer skam over den medisinske stand», «en ekkel fugl som skiter i eget reir», osv. (2).

Veresajev svarte sine kritikere i en artikkel i 1902. Han skriver her at når enkeltindividet kan bli et offer for legevitenskapen, er ikke dette et spørsmål for spesialister, men et viktig, evig og allment spørsmål om forholdet mellom individ og fellesskap. Og han skriver videre at det kan godtas at individet bringer et offer til det felles beste, fremskritt og utvikling bare der offeret er et uttrykk for egen fri vilje (7). Noen år senere skrev han om boken sin: «Jeg fornekter ikke noe av det jeg skrev der. Det var nødvendig å skrive alt, men jeg kunne ha uttrykt meg modigere. Og bedre» (7).

Merkelig nok er verken den russiske utgaven eller den norske oversettelsen omtalt i de norske medisinske tidsskrifter. Men den norske oversettelsen er anmeldt i Ugeskrift for Læger. Her ufarliggjøres boken slik: «Man faar ved Gennemlæsningen et godt Indtryk af Lægeforholdene i Russland, som i mangt og meget minder om vore hjemlige, og tillige tegner Forf.s aandelige Personlighed sig skarpt og klart. Man faar en Del Sympati for ham, da han utvivlsomt er en ualmindelig human og elskværdig Læge; men nægtes kan det ikke, at han tillige er fuld af Følelser, at han maa henregnes til de sentimentale Naturer, ligesom han viser en næsten sygelig Lyst til at fordybe sig i etisk-moralske Problemer, der ikke kan løses (8).

Forfatteren Dag Skogheim (1928–) understøtter i sin bok *Sanatorieliv* (9) Veresajevs erfaringer og oppfatninger. Skogheim hevder at de nye vitenskapelige oppdagelser på slutten av 1800-tallet skapte en voldsom arroganse og selvfølelse hos vitenskapens forvaltere. Dette ble koblet sammen med nasjonal og statlig prestisje og en mektig farmasøytisk industri. Eksperimentering på forsvarsløse mennesker kunne skje helt uten inngripen fra det offentlige, og nesten uten kritikk fra pressen. Skogheim forteller at sognepresten til Karlsøy, Alfred Eriksen som senere ble stortingsrepresentant for Arbeiderpartiet, i 1903 hadde et innlegg i sin avis *Nordlys* (fig 3) om legers eksperimentering med mennesker (10). Det pågikk da en internasjonal debatt om saken, antakelig delvis utløst av Veresajevs bok. Eriksen siterte fra boken og spurte om ikke disse vitenskapsmennene heller burde forlate sine laboratorier og sine menneskelige ofre og i stedet hjelpe til med å skaffe menneskene bedre livsvilkår, sunnere boliger, kraftigere kost og en mer menneskelig tilværelse i det hele tatt. Skogheim siterer fra Eriksens artikkel og fra Veresajevs bok (9). Han skriver også at i forbindelse med arbeidet med den nye straffeloven av 1902 pågikk det en diskusjon om viviseksjon. Adam Egede-Nissen hadde

da et innlegg i Stortinget der han omtalte og kritiserte medisinske eksperimenter på mennesker.

I ettertid er det vanskelig å peke på direkte virkninger av Veresajevs bok. Den føyer seg inn i rekken av meningsytringer som samlet og etter hvert har ført til større respekt for individets rettigheter og til erkjennelse av samfunnets ansvar. Men mange av de sakene Veresajev tar opp, er fortsatt aktuelle – bruk av pasienter i undervisningen, obduksjonspraksis, medikamentutprøving, medisinske eksperimenter, legenes status i befolkningen, de sosiale forholds betydning for helsen, og ikke minst vitenskapelig ydmykhet. Veresajev skriver i forordet til den russiske utgaven av boken: «Disse spørsmål slår i øynene på enhver lege, og de bekymrer enhver lege som ikke er fullstendig stivnet i en vellykket karriere (2).»

Men al sand Hjælpen begynder med en Ydmygelse; Hjælperen maa først ydmyge sig under Den han vil hjælpe, og herved forstaae, at det at hjælpe er ikke det at herske, men det at tjene.

Søren Kierkegaard (11)

Annonse

Litteratur

1. Weressajew W. En Læges Bekjendelser. Christiania: Alb. Cammermeyers Forlag, 1902.
2. Brovman G. V.V.Veressajev. Zjizn i tvortsjestvo. Moskva: Sovjetskij pisatel, 1959.
3. Veresajev VV. Literaturnye portrety. Moskva: Izdatelstvo «Respublika», 2000.
4. Struve G. Russian literature under Lenin and Stalin 1917–1953. London: Routledge and Kegan Paul, 1972.
5. Volkov AA. Russkaja literatura XX veka. Moskva: Izdatelstvo «Prosvestsjenie», 1966.
6. Larsen Ø, red. Norges leger. Bd 2. Oslo: Den norske lægeforening, 1996: 477.
7. Bjalik BA, red. Russkaja literatura 1901–1907. Moskva: Izdatelstvo «Nauka», 1971.
8. Boganmeldelse. Weressajew: En Læges Bekendelser. Ugeskrift Læger 1903; 5: 112.
9. Skogheim D. Sanatorieliv. Oslo: Tiden, 2001.
10. Eriksen A. Lægevidenskabelige forsøk paa levende mennesker. Nordlys 1903; 2, nr. 6: 1.
11. Kierkegaard S. Samlede Værker. Bd. 13. Synspunktet fra min Forfatter-Virksomhet. København: Gyldendalske Boghandel, 1930: 568.

○